

ПОЗИТИВНА ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Скрипник В. Л.

ВСТУП

У сучасному світі, на тлі стрімкого технологічного розвитку та глобалізації, питання цивільної відповідальності набуває особливого значення. Відмінною рисою цього визначення стає підхід, спрямований на позитивний вплив на соціум та середовище. Позитивна цивільна відповідальність виступає не лише як правова норма чи соціальний обов'язок, але й як моральна концепція, що визначає наше ставлення до навколишнього світу та взаємини один з одним¹. Відповідний підхід сприяє виробленню усвідомленого відношення до власних дій, а також визначає внесок у становлення гармонійного суспільства. У цьому контексті важливо розглядати цивільну відповідальність як можливість активної участі в позитивних трансформаціях, сприяючи створенню сприятливого середовища для всіх учасників суспільства.

Актуальність позитивної цивільної відповідальності пояснюється також тим, що докорінні перетворення та процеси, що відбуваються у сфері правового регулювання, змушують переосмислити багато основних теоретичних положень, пов'язаних з юридичною відповідальністю. Зокрема, давно відомо, що: «догматичне вивчення права зводиться до нормативної розробки позитивного права, простого опису норм та їх юридичної класифікації, уникаючи ширших наукових узагальнень», крім того, «...не цікавить ні історичне минуле цієї норми, інституту, системи права, ні соціальні джерела права, ні його філософські обґрунтування»².

Наукове дослідження фундаментальних та традиційних проблем цивільного права взяло на себе завдання вивчення широкого спектра аспектів. Дані аспекти відзначені в трудах видатних представників цивільної науки, серед яких можна виокремити таких авторів, як: Л. М. Баранова, Д. В. Боброва, С. М. Братуся, В. В. Вітрянського,

¹ Стефанчук М. О. Окремі питання здійснення і захисту суб'єктивних цивільних прав у корпоративних правовідносинах. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 133.

² Ткачук А.Л. До питання про поняття вини як умови договірної відповідальності у проєкції України. *Актуальні проблеми держави та права*. 2000. Вип. 7. С. 135.

І. С. Канзафарова, Г. К. Матвєєва, О. О. Отраднової, В. Д. Примака, В. О. Тархова, Г. Ф. Шершеневича, – науковці присвятили свої дослідження аналізу різних аспектів цивільного права, розширюючи наше розуміння цієї галузі.

Правова відповідальність одна із найважливіших, що забезпечують нормальний розвиток економічного обороту, стійкість майнових відносин, заснованих на приватній, муніципальній, державній та інших підходах. Проблеми правової відповідальності у літературі відведено досить багато місця, що не можна не враховувати при дослідженні загального поняття позитивної цивільної відповідальності, її сутності та основних рис.

Вважається, що на сучасну проблему позитивної цивільної відповідальності найбільше звертають увагу американські науковці, наприклад Томас Д. Шнайд – професор кафедри безпеки та управління Університету Східного Кентуккі, відзначає, що позитивна цивільна відповідальність проявляється більш рельєфно у зв'язку з правопорушеннями, але потрібно пам'ятати, що вона існує й під час здійснення правомірних діянь³.

Щодо позитивної сутності правової відповідальності висловлювалися у своїх наукових роботах такі американські дослідники, як Джеймс Гендерсон мол. та Аарон Тверські: «позитивна цивільна відповідальність – це регульований правом обов'язок дати звіт у своїх діях, чи будуть вони протиправними чи правомірними»⁴.

Існування позитивної цивільно-правової відповідальності відзначає й Ентоні Метів'є: «...позитивну цивільно-правову відповідальність закріплено в нормі права й тому вона має юридичну підставу. Вона існує та реалізується у правовідносинах за наявності юридичних фактів»⁵.

На наш погляд, позитивна цивільна відповідальність перебуває у нерозривному зв'язку з негативною (ретроспективною) цивільною відповідальністю, адже позитивна відповідальність впливає на вибір варіанта поведінки суб'єкта цивільного права та його здійснення.

За своїм змістом позитивна цивільна відповідальність є такий правовий зв'язок, в рамках якого держава, діючи від імені суспільства, формулює абстрактний обов'язок усіх суб'єктів виконувати конкретні

³ Schneid Thomas D. Legal Liabilities in Safety and Loss Prevention: A Practical Guide. Jones & Bartlett Learning, 2010. P. 45.

⁴ Henderson Jr. J., Twerski A. D. Products Liability: Problems and Process. Aspen Publishing, 2021. P. 26.

⁵ Metivier A. How To Learn And Memorize Legal Terminology. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016. P. 57.

юридичні обов'язки з метою забезпечення рівності учасників, регульованих цивільним законодавством, відносинами, недоторканністю власності, свободи договору, неприпустимості довільного втручання в приватні справи, необхідності безперешкодного здійснення цивільних прав. Держава виступає гарантом відновлення порушених прав, – суб'єктом, який має право вимагати виконання чинного обов'язку, вдаватися до судового захисту своїх інтересів⁶. Тут варто підкреслити, що у відносинах, що виникають між державою та громадянином, держава виступає не суб'єктом цивільних правовідносин у якості боржника чи кредитора, а політичним гарантом, який наділяє громадян певними соціально-економічними правами⁷.

У контексті єдності позитивних та негативних засад позитивна цивільна відповідальність може визначатися як обов'язок дотримуватись та виконувати вимоги, передбачені нормами права, що реалізується у правомірній поведінці суб'єктів. А у разі порушення норм права та заподіяння шкоди – обов'язок правопорушника зазнати несприятливих наслідків особистого чи майнового характеру, а також реалізації цих обов'язків, що забезпечено можливістю уповноваженої особи вимагати відновлення порушеного становища.

2. Концептуальні основи позитивної цивільної відповідальності

Традиційно правова наука розглядає цивільну відповідальність у двох аспектах: позитивному та негативному. Цивільне право відіграє значущу роль у правовій системі, визначаючи права та обов'язки осіб у суспільстві. Позитивний вплив цивільного права виявляється у забезпеченні стабільності правопорядку, регулюванні цивільних відносин та наданні юридичного захисту індивідам та їх майну. Водночас цивільне право може мати й негативний аспект, оскільки деякі його норми можуть викликати суперечності, несправедливість чи недоліки у правовому регулюванні. Негативні аспекти цивільного права можуть виникати з розходжень у тлумаченні норм, неоднозначності формулювань або застарілості законодавства. Таким чином, постійний аналіз та удосконалення цивільного права є важливим завданням для забезпечення його ефективності та

⁶ Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг. Монографія. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2006. 346 с.

⁷ Заїка Ю. О., Скрипник В. Л. Право на житло і пряма дія норм Конституції. Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку : монографія / за заг. ред. В. Л. Скрипника ; МОН України, Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. Харків : Право, 2023. С.129.

справедливості. Наприклад, стосовно місцевого самоврядування, позитивна відповідальність передбачає належне виконання муніципальним органом та посадовцем своїх обов'язків. Негативна відповідальність означає зазнавання вищевказаними особами несприятливих наслідків прийняття незаконних рішень чи вчинення незаконних дій. Якщо класифікувати санкції, що застосовуються до порушника, то відповідно до загальної теорії права вони діляться на штрафні (каральні) і правовідновлювальні.

Наприклад, Д. Лук'янець вважає, що штрафні санкції – це заходи відповідальності, а правовідновлювальні санкції можуть бути елементом відповідальності лише тоді, коли їх застосування відповідає умовам настання відповідальності⁸. В. Примак стверджує, що відповідальність пов'язана тільки з каральними санкціями⁹.

За істину можна прийняти постулат – основна мета санкцій – запобігання правопорушень. У випадках, коли правопорушення все ж таки скоєне, застосування та реалізація санкцій спрямовані на здійснення завдань загальної та приватної превенції, виправлення та перевиховання правопорушника та, якщо це можливо, відновлення порушеного права.

Ретроспективна (негативна) відповідальність є найбільш потрібним інструментом цивільного регулювання, оскільки саме з її допомогою забезпечується захист інтересів громадян, юридичних осіб, держави та місцевої спільноти від неправомірного використання суб'єктами муніципальної влади своїх повноважень або ухилення від їх реалізації. В основі позитивної цивільної відповідальності лежать принципи етики та взаємодії, які формують відносини між індивідами та організаціями в суспільстві. Дана форма відповідальності не лише визнає індивіда чи підприємство, як активних учасників в суспільному житті, але й передбачає їхню здатність до саморегулювання. Основою позитивної цивільної відповідальності є усвідомлення потреб суспільства та здатність приймати рішення, спрямовані на досягнення загального добробуту, тому така відповідальність також віддзеркалює принцип справедливості, покладаючи акцент на розподіл обов'язків та прав в суспільстві. Вона визнає важливість того, щоб кожен суб'єкт брав на себе свою частку відповідальності перед іншими членами громади, а це своєю чергою сприяє створенню гармонійних відносин й забезпеченню

⁸ Лук'янець Д. Про класифікаційні ознаки юридичної відповідальності. *Право України*. 1999. № 7. С. 123.

⁹ Примак В. Визначення вини як умови цивільно-правової відповідальності. *Право України*. 2002. № 10. С. 115.

рівного доступу до можливостей для всіх. Г. Кельзен наголошував на наступному: «Особа несе юридичну відповідальність за певну поведінку, – іншими словами, особа, яка несе юридичну відповідальність, підлягає покаранню у вигляді санкції у разі поведінки, яка суперечить встановленим нормам. Таким чином, право передбачає санкції за вчинення особою певних дій у разі результатів цих дій стосовно інших осіб (суб'єктів права)»¹⁰. Закордонними дослідниками також наголошується, що в галузі права поняття відповідальності завжди було пов'язане із соціальним виміром, адже юридична відповідальність розуміється як обов'язок особи нести відповідальність за свої рішення та дії у вигляді дотримання відповідних приписів. У випадку, коли особа наділена певними обов'язками та пов'язаними з ними повноваженнями, вона відповідає за їх виконання.

Однією з ключових характеристик позитивної цивільної відповідальності є врахування соціальних наслідків своїх дій, – їх розглядають як механізм підтримки сталого розвитку, оскільки ставить за мету уникнення шкідливих впливів та максимізацію позитивного внеску в соціум, адже це сприяє створенню усталених відносин між індивідами та їхньою спільнотою, сприяючи загальному добробуту та стабільності в суспільстві. Позитивна цивільна відповідальність визначається як відданість особи виконанню обов'язків та взаємодії з іншими учасниками суспільства на користь загального добробуту, що враховує вплив дій та вчинків громадян на їхнє оточення й сприяє створенню позитивного соціального клімату. Основною ідеєю є те, що кожен індивід повинен не лише дотримуватися власних прав та свобод, але й брати на себе відповідальність за наслідки своїх дій.

Як зазначає Стефанчук Р. О., в основі позитивної цивільної відповідальності лежить соціальна необхідність у правовому регулюванні тих чи інших видів позитивних суспільних відносин, виражена законодавцем у вигляді відповідних цим потребам регулятивних правових норм, що вказують суб'єктам права зразки не тільки можливої, а й належної поведінки¹¹. Мабуть, не можна не погодитися з думкою у тому, що у нормах права тільки виражена цивільна відповідальність, що є однією з елементів правового статусу суб'єктів права. Вони лише владно окреслюють суб'єкту права

¹⁰ Kelsen H. The Pure Theory of Law. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 1967. URL: <https://plato.stanford.edu/Archives/Win2005/entries/lawphil-theory/>

¹¹ Стефанчук Р.О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. К. : Науковий Світ, 2001. С. 97.

об'єктивно допустимі межі необхідної правомірної поведінки на користь суспільства та особистості, тобто цивільна відповідальність – це правова властивість (якість) самого суб'єкта права, змістовно виражена у знаннях ним своїх статусних правових обов'язків, умінні розпізнавати момент їхнього конкретного виникнення в процесі свого правового життя, осмислення цінності їх для власних та суспільних інтересів, позитивної емоційно-чуттєвої оцінки та вольового втілення їх у своїй правомірній поведінці.

Позитивна цивільна відповідальність передбачає активну участь громадян у громадському житті, сприяючи розвитку взаєморозуміння та співпраці, а означає, що людина, дотримуючись моральних та етичних норм, повинна сприяти формуванню позитивного іміджу суспільства та сприяти його стабільності¹².

У контексті позитивної цивільної відповідальності, важливо враховувати не лише особисті інтереси, а й загальні потреби суспільства, своєю чергою це вимагає від громадян активної взаємодії, співпраці та участі в різних сферах громадського життя з метою сприяння розвитку та покращення умов для всіх членів спільноти.

Концептуальні основи позитивної цивільної відповідальності визначаються комплексом принципів, які регулюють взаємовідносини між суб'єктами цивільного права та формують відповідальність за негативні наслідки своїх дій. За основу беруться принципи справедливості, екітабельності, взаємної, поваги, спрямованих на створення балансу між інтересами сторін, така відповідальність не обмежується лише відшкодуванням збитків, але також передбачає активну партіципацію у попередженні можливих негативних наслідків.

Важливо враховувати, що позитивна цивільна відповідальність ґрунтується на принципах доброчесності та добросовісності у справедливих взаємовідносинах між сторонами, тому, що передбачає не лише виконання юридичних зобов'язань, а й активне дотримання моральних та етичних норм. Такий підхід визнається як необхідна передумова для стабільного функціонування суспільства та підтримки загального добробуту¹³. У цьому контексті, позитивна цивільна відповідальність стає не просто обов'язком перед законом, але й інструментом для формування довіри між учасниками правовідносин.

¹² Бервено С. Загальні засади цивільної відповідальності за порушення договірною зобов'язання. *Юридична Україна*. 2006. № 5. С. 50.

¹³ Верховець А.А. Співвідношення цивільно-правових заходів оперативного впливу із заходами цивільно-правової відповідальності. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 1. С. 127.

Вона відкриває шлях до побудови стійкого інституту взаємодії, де кожна сторона зобов'язана активно сприяти досягненню загальних цілей та враховувати інтереси інших учасників. Адже такий підхід стимулює розвиток соціальної відповідальності та сприяє побудові справедливого, ефективного суспільства¹⁴.

Позитивна цивільна відповідальність є важливим елементом правової системи й визначається як обов'язок фізичної особи чи юридичної особи компенсувати збитки, завдані іншій стороні через порушення юридичних норм або обов'язків. Андрій Мармор, доцент міждисциплінарного центру (Ізраїль) та професор Школи права Чиказького університету у своїх наукових дослідженнях відзначають концепції позитивної цивільної відповідальності:

– правопорушення або порушення обов'язку, тобто позитивна цивільна відповідальність виникає при порушенні закону чи обов'язку, своєю чергою це може включати невиконання угоди, неправомірні дії, порушення прав інтелектуальної власності та інші види юридичних порушень;

– завдані збитки, – тобто щоб виникла позитивна цивільна відповідальність, необхідно, щоб одна сторона завдала збитків іншій стороні, а збитки можуть бути фізичними, матеріальними або моральними;

– причинно-наслідковий зв'язок, адже існує потреба встановити причинно-наслідковий зв'язок між дією чи бездіяльністю винуватця та завданими збитками, а це означає, що збитки повинні бути безпосередньо пов'язані з порушенням обов'язку або правопорушенням;

– об'єктивна та суб'єктивна відповідальність. Об'єктивна відповідальність базується на факті порушення обов'язку чи правопорушення, незалежно від винуватця. Суб'єктивна відповідальність враховує намір чи недбалість винуватця при вчиненні дії;

– основною метою позитивної цивільної відповідальності є компенсація завданих збитків, своєю чергою це може включати виплату грошової суми, відшкодування матеріальних втрат, а також компенсацію моральної шкоди;

– у деяких випадках, позитивна цивільна відповідальність може бути обмежена, якщо винуватець діяв добросовісно або з належною обачністю¹⁵.

¹⁴ MacKaay E. History of Law and Economics. Encyclopedia of Law and Economics. 2019. URL: <http://encyclo.findlaw.com/0200book.pdf>.

¹⁵ Marmor A. Positive Law and Objective Values. Oxford University Press. 2001. 200 p.

Варто відзначити, що концепції визначають основні принципи, які лежать в основі позитивної цивільної відповідальності, й вони можуть варіюватися в залежності від конкретного правового контексту країни чи юрисдикції.

Інший підхід до концептуальних основ позитивної цивільної відповідальності наводить у своїх дослідженнях Доктор Кім Трейгер-Бар-Ам, юрист Єльського університету, принцип як засіб стимулювання безпечної поведінки та відшкодування збитків у разі порушення правил чи завдання шкоди, а основні аспекти цього підходу включають наступні положення:

– позитивна цивільна відповідальність може бути розглядана як інструмент для запобігання можливим збиткам. Особи чи організації можуть бути більш обережними та відповідальними у своїх діях, знаючи, що вони несуть відповідальність за можливі негативні наслідки своїх дій;

– позитивна цивільна відповідальність може бути спрямована не лише на індивідів, але і на групи чи організації. Наприклад, компанії можуть бути відповідальні за продукти, які вони випускають на ринок;

– позитивна цивільна відповідальність може бути розглянута, як частина соціальної відповідальності, тобто особи та компанії можуть приймати заходи для забезпечення добробуту суспільства та довкілля;

– етичність та справедливість, – заснована на принципах етики та справедливості, позитивна цивільна відповідальність може визначати, наскільки винуватець є відповідальним за свої дії та чи необхідно відшкодувати завдані збитки;

– сприяння сталому розвитку, – врахування екологічних та соціальних аспектів може стати частиною концепції позитивної цивільної відповідальності, сприяючи сталому розвитку та збалансованої взаємодії із середовищем¹⁶.

Такі основи, своєю чергою, підкреслюють важливість відповідального підходу до дій та взаємодії в різних сферах життя, сприяючи безпеці, добробуту та сталому розвитку.

Передусім, концептуальні основи позитивної цивільної відповідальності визначаються комплексністю та багатоплановістю цього юридичного інституту¹⁷. Однією з ключових концепцій є ідея компенсації завданого збитку, що виходить за межі простої реституції й містить у собі ідею відшкодування моральної шкоди та втрати можливості. Важливим аспектом є також ідея запобігання шкоді та

¹⁶ Treiger-Bar-Am K. Positive Freedom and the Law. Routledge. 2020. P. 32.

¹⁷ Юридичний словник-довідник. За ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Феміда, 1996. С. 43.

визначення активної ролі суб'єкта цивільного права у запобіганні виникненню правопорушень та шкоди.

Другий аспект концептуальних основ визначається в контексті правового регулювання, тут присутня необхідність чіткого визначення понять, стандартів та принципів позитивної цивільної відповідальності в законодавстві, що визначає прозорість і зрозумілість правового регулювання, адже це сприяє консистентності судової практики та забезпечує більш ефективне функціонування системи цивільно-правового захисту.

Зрештою, важливою концепцією є ідея соціальної відповідальності та урахування громадських інтересів у реалізації цивільної відповідальності. Розвиток цієї концепції враховує не лише індивідуальні права та обов'язки, а й вплив на соціальний розвиток та становлення правової держави. Концептуальні основи позитивної цивільної відповідальності повинні сприяти забезпеченню балансу між інтересами особистості та суспільства, щоб створити стійке та справедливе середовище для функціонування цивільного суспільства.

2. Основні принципи позитивної цивільної відповідальності

Однією з ключових складових стабільного функціонування суспільства є цивільна відповідальність, тому, що дане поняття відображає сукупність обов'язків та правових норм, які визначаються з метою забезпечення гармонійної взаємодії між членами суспільства. Основним принципом позитивної цивільної відповідальності є розуміння й прийняття кожним громадянином своєї ролі у формуванні благополучного оточення.

Цивільна відповідальність базується на ідеї взаємовідносин, спрямованих на захист прав та інтересів кожного індивіда, своєю чергою це передбачає усвідомлення особистих дій та їх можливих наслідків для інших членів суспільства. Важливо розуміти, що цивільна відповідальність не обмежується лише сферою права, але також має моральний вимір, що визначається загальноприйнятими цінностями та етичними стандартами¹⁸.

Іншим важливим аспектом позитивної цивільної відповідальності є активна участь громадян у формуванні соціально-економічної атмосфери, сприятливої для розвитку й взаємодії, така діяльність передбачає готовність брати на себе відповідальність не лише за особистий добробут, але й за добробут спільноти в цілому.

¹⁸ Кандафорова І.С. Теорія цивільно-правової відповідальності. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. О. : Астропринт, 2006. С. 75.

У світлі зазначених принципів важливо розглядати цивільну відповідальність як активний внесок кожного громадянина у формування позитивної соціальної динаміки, тобто взаємодію, спрямовану на покращення якості життя та підтримку взаємоповаги та взаєморозуміння в суспільстві.

Принципи позитивної цивільної відповідальності взагалі спрямовані на забезпечення та захист прав та інтересів індивідів, груп або суспільства в цілому. Наприклад, Нік Дункан зараз є провідним консультантом Strategic Organizational Ethics у Кембриджі, (Великобританія) в своїх дослідженнях розкрив основні принципи цивільної відповідальності, які включають наступні аспекти:

- законність та правопорядок, як основний принцип передбачає дотримання законів та встановлення правопорядку, а особа або організація повинні діяти в межах чинного законодавства;

- якщо дії чи бездіяльність приводять до завдання шкоди іншим, особа чи організація повинні бути готові компенсувати завдану шкоду, такий принцип передбачає відшкодування збитків, які виникли в результаті недбалого чи неправомірного вчинку;

- принципи справедливості та еквітабельності, – даний принцип передбачає розгляд справи з урахуванням справедливості та рівності, компенсація повинна бути справедливою та відповідати завданій шкоді;

- особа чи організація повинні нести відповідальність за наслідки своїх дій, своєю чергою це може містити відповідальність за вчинення помилок, порушення контрактних зобов'язань або інші дії, що призводять до негативних наслідків;

- позитивна цивільна відповідальність передбачає захист прав та свобод громадян, а організації та особи повинні утримуватися від порушень прав інших та дбати про їх захист¹⁹.

Тобто відповідні принципи визначають загальний каркас для розуміння та застосування позитивної цивільної відповідальності в суспільстві. Вони сприяють створенню ефективного механізму відшкодування збитків та збереженню порядку в громадянському суспільстві.

Також дослідник, в рамках своєї наукової діяльності виокремив додаткові принципи позитивної цивільної відповідальності:

- обов'язковість добровільних зобов'язань, тобто особи та організації повинні виконувати свої добровільно прийняті зобов'язання

¹⁹ Duncan N. Positive Social Identity (Law, Ethics and Governance). Routledge. 2020. P. 101.

та контрактні зобов'язання, таким чином цей принцип підкреслює важливість додержання умов, до яких сторони дійшли за домовленістю;

– взаємодія між сторонами повинна базуватися на принципах чесності, добросовісності та взаємоповаги, адже зобов'язання виникають не лише з обов'язкових вимог закону, але й із загально визнаних етичних норм;

– захист громадських інтересів, – організації та особи повинні брати до уваги вплив своїх дій на громадські інтереси та загальний добробут суспільства, своєю чергою це може означати відмову від дій, які можуть завдати шкоду громаді або призвести до негативних наслідків для середовища;

– прозорість та відкритість, – суб'єкти цивільної відповідальності повинні дотримуватися прозорих й відкритих принципів взаємодії, своєю чергою це може включати надання інформації про свою діяльність та відповідь на запитання громадськості;

– захист конфіденційності та приватності, тобто спілкування та обмін інформацією повинні поважати право на конфіденційність та приватність осіб, а особи та організації повинні вживати заходів для збереження конфіденційності отриманої інформації²⁰.

Відповідні принципи сприяють створенню етичного та відповідального суспільства, де індивіди та організації беруть на себе відповідальність за свої дії та сприяють розвитку позитивних відносин в громадянському суспільстві.

Варто відзначити, що Натті Ронел – завідувач кафедри кримінології Університету Бар-Ілан, Ізраїль та Дана Сегев – доктор філософії на кафедрі кримінології Університету Бар-Ілан, відзначають позитивна цивільна відповідальність у США базується на ряді принципів та правових концепцій:

– Compensation Principle, – головною метою цивільної відповідальності є відшкодування постраждалим, адже якщо особа зазнала збитків через неправомірні дії іншої особи, остання зобов'язана відшкодувати завдані збитки;

– Principle of Proximate Cause, – винуватець повинен нести відповідальність тільки за ті збитки, які були прямим наслідком його дій і які були передбачуваними;

– Principle of Duty of Care, – люди повинні діяти з обережністю та уникати можливих ризиків, щоб не завдати шкоди іншим, даний принцип визначає обов'язок людей діяти розумно та обережно у різних ситуаціях;

²⁰ Duncan N. Positive Social Identity (Law, Ethics and Governance). Routledge. 2020. P. 107.

– Principle of Fault, – зазвичай визнається вина в тих випадках, коли можна довести, що дії особи були недбалі, невірні або навмисні;

– Principle of Full Compensation, – особа, винна у завданні збитків, повинна відшкодувати усі патентовані збитки постраждалим, включаючи прямі й непрямі збитки, втрату прибутку²¹.

Ми вважаємо, що принципи визначають рамки інституту цивільної відповідальності в США та встановлюють стандарти для визначення вини та відшкодування постраждалим у випадках порушення прав та обов'язків. Законодавство про цивільну відповідальність може відрізнятись в різних штатах США, але загальні принципи залишаються подібними. Наприклад, в міжнародній практиці позитивна цивільна відповідальність базується на кількох ключових принципах. По-перше, визнається принцип справедливості, який передбачає, що відшкодування завданої шкоди повинно бути справедливим та адекватним порушеному праву. Відповідальність також ґрунтується на принципі пропорційності, де розмір компенсації визначається мірою завданої шкоди.

Другий принцип – принцип компенсації, за яким особа, яка завдала шкоди, зобов'язана відшкодувати всі збитки, включаючи прямі та непрямі витрати. Крім того, існує принцип недискримінації, який гарантує рівний доступ до відшкодування для всіх потерпілих без будь-якої форми недопущення дискримінації.

Третій принцип – принцип заборони бездіяльності, що вказує, що відповідальність може виникнути не лише через дії, але й через бездіяльність, якщо така бездіяльність призводить до завдання шкоди. На цьому принципі ґрунтується ідея активного запобігання можливим ризикам та уникнення бездіяльності, що може призвести до негативних наслідків.

Важливим аспектом є також принцип превентивної відповідальності, що наголошує на необхідності прийняття заходів для уникнення майбутньої шкоди та зменшення ризиків. Завершуючи цей аналіз, слід відзначити принцип солідарності, який вказує на те, що відповідальність може бути розподілена між декількома особами, якщо вони спільно спричинили шкоду.

²¹ Ronel N., Segev D. Positive Criminology (Routledge Frontiers of Criminal Justice). Routledge. 2015. P. 96.

3. Інструменти правореалізації позитивної цивільної відповідальності

Громадянська відповідальність формується, коли людина усвідомлює реальні проблеми своєї країни та починає захищати її інтереси. У сучасних умовах важливою громадянською якістю стає здатність до самовизначення, завдяки якому людина зможе розумно існувати в умовах вибору, тобто в умовах свободи та відповідальності²². Виховання громадської особистості значною мірою визначається об'єктивним станом держави, рівнем розвитку демократії та гуманності в суспільстві, потребою громадянських якостей його членів. Своєю чергою, рівень розвитку суспільства багато в чому залежить від позиції та активності кожної людини. Позитивна цивільна відповідальність є важливим аспектом правового порядку, спрямованим на забезпечення компенсації шкоди, завданої особам чи майну внаслідок правопорушень.

Інструменти правореалізації позитивної цивільної відповідальності визначають механізми та процедури, які забезпечують ефективне виконання цієї функції правової системи. Одним із ключових інструментів правореалізації позитивної цивільної відповідальності є система законодавчих актів та нормативних документів, що регулюють відносини між сторонами, такі документи визначають правові стандарти, вимоги до дій суб'єктів, порядок визначення шкоди та механізми її компенсації. Наявність чітких та зрозумілих нормативів є важливим аспектом ефективного функціонування системи цивільної відповідальності.

Судова система є ключовим інструментом в забезпеченні правореалізації позитивної цивільної відповідальності, адже цивільні суди вирішують спори, пов'язані з порушенням цивільних прав, визначають обсяг завданої шкоди та приймають рішення щодо компенсації потерпілим. Доступ до справедливого та ефективного судочинства є необхідною умовою для успішної реалізації позитивної цивільної відповідальності.

Окрім судового шляху, інструментами правореалізації цивільної відповідальності є механізми медіації та альтернативного вирішення спорів, такі механізми сприяють швидкому та ефективному вирішенню конфліктів, заощадженню ресурсів та підтримці конструктивного співробітництва між сторонами.

²² Кабальський Р. Господарсько-договірні зобов'язання: порушення та відповідальність. Х. : Фактор, 2008. С. 52.

Правореалізація позитивної цивільної відповідальності є важливим аспектом сучасного правового середовища., тому для забезпечення ефективності цього процесу використовуються різноманітні інструменти, спрямовані на визначення та забезпечення відповідальності осіб за свої дії. Більшість науковців наголошують на тому, що першим важливим інструментом є законодавство, яке визначає права та обов'язки сторін у цивільних відносинах.

Другим важливим інструментом є судова система, яка вирішує спори та конфлікти, пов'язані з порушенням цивільних прав, тому, що судові вироки встановлюють відповідальність та накладають відшкодування за завдані збитки.

Третім інструментом є система страхування цивільної відповідальності, яка дозволяє особам або підприємствам застрахувати свою відповідальність перед третіми особами, саме це сприяє забезпеченню фінансової компенсації потерпілим у випадку шкоди.

Четвертим інструментом є використання альтернативних методів вирішення спорів, таких як арбітраж, які можуть допомогти сторонам досягти взаємоприйняттого рішення без довготривалих та витратних судових процесів.

Нарешті, п'ятий інструмент – це публічна свідомість та освіта, спрямовані на формування правосвідомості громадян й виховання в них відповідального ставлення до своїх дій та наслідків для інших осіб, своєю чергою це сприяє проактивному виконанню громадянами своїх цивільних обов'язків та уникненню конфліктів²³.

Бріанна Чессер, старший викладач кримінології та правосуддя в Університеті РМІТ, Надя Девід, доцент кафедри кримінального правосуддя та кримінології в Університеті РМІТ та Ейпріл Захра, – юрист Slater and Gordon Lawyers, відзначають, що правореалізація позитивної цивільної відповідальності містить різноманітні механізми, які сприяють її реалізації на практиці, а саме:

– нормативно-правові механізми, тобто розроблення та впровадження нормативно-правових актів, які визначають обов'язки та права суб'єктів відносин, є основним механізмом правореалізації. Закони та регуляторні акти можуть встановлювати стандарти відповідальності, визначати санкції за порушення, а також сприяти створенню умов для ефективної практичної реалізації цивільної відповідальності;

– судові механізми, тут ми говоримо про те, що забезпечення доступності й ефективності судових процедур є важливим елементом

²³ Luhmann N., Albro M. A Sociological Theory of Law. Routledge. 2016. P. 65.

правореалізації, своєю чергою це включає можливість вирішення цивільних справ у суді, визнання порушень відповідальності та накладення санкцій на тих, хто не виконує свої обов'язки;

– механізми добровільної саморегуляції, – залучення суб'єктів до добровільної ініціативи з встановлення стандартів та практик відповідальної поведінки може бути ефективним механізмом, разом з цим це може включати етичні кодекси, програми сертифікації та інші інструменти, які допомагають залучати суб'єкти до позитивних практик і високих стандартів.

– інформаційно-освітні механізми, включають в себе забезпечення належного розуміння суб'єктами своїх обов'язків та відповідальності може бути досягнуто через інформаційні кампанії, навчальні програми та інші засоби. В цьому випадку це допомагає «створити» свідомих учасників громадянського суспільства, які активно прагнуть до дотримання позитивної цивільної відповідальності²⁴.

Натті Ронел – завідувач кафедри кримінології в Університеті Бар-Ілан (Ізраїль), Дана Сегев – кандидат на кафедрі кримінології Університету Бар-Ілан та Кліфф Роберсон, PhD, професор кримінального правосуддя в Уошбернському університеті (Топіка, штат Канзас), відзначають, що в Сполучених Штатах існують різноманітні інструменти для правореалізації позитивної цивільної відповідальності, а саме:

– Civil Lawsuits, це основний інструмент для вирішення цивільних справ через подання цивільного позову в суд. Потерпілий може звертатися до суду з вимогою відшкодування збитків, заподіяних йому через дії іншої сторони;

- спеціалізовані законодавчі акти, адже у багатьох галузях права існують спеціальні закони, які регулюють цивільну відповідальність. Наприклад, у сфері охорони навколишнього середовища діють Закон про чисте повітря (Clean Air Act) та Закон про чисту воду (Clean Water Act);

– багато компаній та осіб укладають страхові поліси для захисту від відповідальності за можливі збитки, тобто страхові компанії можуть відшкодувати збитки потерпілим відповідно до умов страхового поліса;

– альтернативні методи вирішення спорів, адже деякі випадки цивільної відповідальності можуть бути вирішені позасудовим шляхом, таким як медіація або арбітраж. У цих випадках сторони можуть домовитися про врегулювання спору без привертання суду;

²⁴ Chesser B, David N., Zahra A. Consent, Stealthing and Desire-Based Contracting in the Criminal Law. Routledge. 2023. 146 p.

– класові позови застосовуються у випадках, коли багато осіб постраждало внаслідок подібних обставин, може бути подано класовий позов, коли представник групи постраждалих виступає в суді від імені всієї групи;

– агентства з регулювання, адже деякі галузі діяльності підпадають під контроль агентств з регулювання, які встановлюють стандарти та правила щодо безпеки і відповідальності²⁵.

Принципи позитивної цивільної відповідальності в Європейському Союзі визначають основні принципи та цінності, які лежать в основі цивільно-правових відносин в європейському юридичному просторі. Доктор Делія Феррі є викладачем права на юридичному факультеті Університету Мейнут та професор доктор Фульвіо Кортезе є професором адміністративного права на юридичному факультеті Університету Тренто наголошують на ключових принципах, які характеризують позитивну цивільну відповідальність в ЄС:

– принцип компенсації та відшкодування збитків, даний принцип покладає основний акцент на відновленні постраждалих сторін до стану, який існував до вчинення правопорушення, а заходи компенсації мають охоплювати як матеріальний, так і моральний збиток;

– принцип пропорційності має на меті зобов'язання відшкодувати збитки, а це своєю чергою повинно бути пропорційним та адекватним ступеню вини або недбалості винуватця правопорушення, тому даний принцип визначає розумний баланс між відшкодуванням та обтяжливістю для винуватця;

– принцип запобігання шкоді покликаний підкреслити активну роль суб'єкта цивільного права у запобіганні виникненню правопорушень та шкоди. Відповідальність передбачає не лише відшкодування завданого збитку, а й вчасне уникнення можливих правопорушень;

– принцип соціальної відповідальності визначає, що суб'єкти цивільного права повинні нести відповідальність перед суспільством та сприяти соціальному розвитку, а врахування громадських інтересів та соціальних вимог є важливим аспектом цього принципу.

– принцип справедливості та рівності, – визнання рівності перед законом та забезпечення справедливості є важливими принципами в сфері цивільної відповідальності, своєю чергою це передбачає рівноправ'я усіх сторін перед судом та однаковий доступ до правового захисту²⁶.

²⁵ Watts J.H., Roberson C. Law and Society. Routledge. 2020. P. 207.

²⁶ Ferri D., Cortese F. The EU Social Market Economy and the Law (Routledge Research in EU Law). Routledge. 2020. P. 91.

В Україні існують різні інструменти для правореалізації позитивної цивільної відповідальності. Перш за все, цивільні позови є основним засобом звернення до правосуддя. Громадяни та підприємства можуть подавати цивільні позови до суду з метою відшкодування завданих їм збитків чи вирішення інших цивільних спорів²⁷. Цивільний кодекс України містить основні положення щодо цивільної відповідальності та визначає умови відшкодування збитків. Подальшим інструментом є система страхування цивільної відповідальності, адже багато громадян й підприємств укладають страхові поліси для захисту від можливих ризиків та вимог щодо відшкодування збитків. Страхові компанії можуть відшкодовувати збитки, які покриваються страховим полісом. У разі виникнення спору, сторони також можуть використовувати альтернативні методи вирішення, такі як арбітраж чи медіація, щоб швидше та ефективніше розв'язати питання цивільної відповідальності. Українські науковці та експерти наголошують на тому, що в Україні існують різноманітні інструменти для правореалізації позитивної цивільної відповідальності:

– цивільні позови є основним спосіб здійснення позитивної цивільної відповідальності полягає в поданні цивільного позову до суду. В даному випадку потерпілий може звертатися до суду з вимогою відшкодування завданих йому збитків;

– законодавчі норми визначають основні принципи цивільної відповідальності в різних галузях права. Наприклад, Цивільний кодекс України містить положення, які регулюють відшкодування збитків.

– страхування цивільної відповідальності, адже багато осіб та підприємств укладають страхові поліси цивільної відповідальності для захисту від можливих вимог щодо відшкодування збитків, а страхові компанії можуть відшкодовувати збитки, які покриваються страховим полісом;

– арбітраж та медіація, бо відповідно до міжнародної практики деякі випадки можуть бути вирішені альтернативними методами вирішення спорів, такими як арбітраж або медіація, своєю чергою це може допомогти уникнути довгих і дорогих судових процесів;

– у деяких сферах діяльності функціонують агентства з регулювання, які встановлюють стандарти і вимоги, що стосуються цивільної відповідальності;

²⁷ Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти). Монографія. Міністерство освіти і науки України. Одеська нац. юрид. акад. Одеса: Юрид. літ-ра, 2008. С. 31.

– асоціації та громадські організації, тобто деякі галузі мають асоціації або громадські організації, які виконують роль регулятора й допомагають у вирішенні спорів²⁸.

Інструменти правореалізації позитивної цивільної відповідальності визначають ефективність й здійснення правового захисту в рамках громадянського суспільства. Перш за все, система законодавства повинна забезпечувати чітке визначення обов'язків та прав сторін у контрактах та ситуаціях, де може виникнути цивільна відповідальність. Ясність та доступність правових норм сприяють уникненню непорозумінь і сприяють правильному застосуванню закону.

Другий аспект – це ефективна система правозахисту та судової практика. Доступність судового шляху, адекватність реакції суду та швидкість розгляду справ є важливими факторами для стимулювання позитивної цивільної відповідальності. Медіація та альтернативні методи вирішення спорів можуть слугувати ефективними інструментами для швидкого і взаємовигідного врегулювання конфліктів без необхідності в судовому процесі. Такий комплексний підхід до інструментів правореалізації сприяє покращенню якості правосуддя та забезпечує захист інтересів громадян у цивільних відносинах.

Позитивна цивільна відповідальність визначається як здатність особи чи організації приймати відповідальність за свої дії та вплив на соціальне та природне оточення з метою сприяння загальному добробуту. У зв'язку з цим існують певні виклики та перспективи, які можна узагальнити щодо розвитку позитивної цивільної відповідальності. Брак інформації є одним із найбільших викликів, адже багато людей та організацій можуть не мати достатньої інформації про соціальні та екологічні проблеми для прийняття відповідальних рішень. Потрібно також вирішувати питання взаємодії між суспільством, бізнесом та владою, тому, що забезпечення ефективного партнерства між цими сторонами сприяє розвитку відповідальних підходів у всіх сферах діяльності. Деякі галузі права можуть вимагати докладніших стандартів та регуляцій, щоб забезпечити високий рівень цивільної відповідальності, а це особливо стосується областей, де існує великий потенційний негативний вплив на середовище чи суспільство. Важливо враховувати роль освіти в розвитку цивільної відповідальності. Посилення зусиль у плані освіти може сприяти формуванню свідомого покоління, готового до

²⁸ Шишка Р.Б. Цивільна відповідальність та цивільно-правова відповідальність. Право та управління. 2011. № 1. С. 519.

прийняття відповідальних рішень, а відповідні організації та лідери повинні відігравати ключову роль у створенні стимулів для впровадження відповідальних практик та визначенні нових шляхів для покращення своєї внутрішньої та зовнішньої відповідальності.

Сучасні науковці, наприклад Майкл Кауфман та Шерелін Кауфман, все частіше у своїх наукових роботах наголошують на інструментах правореалізації позитивної цивільної відповідальності, адже вони є ключовим елементом сучасної правової системи, спрямованої на забезпечення гармонійних відносин у суспільстві. Перш за все, важливо визначити конкретні нормативно-правові акти, які визначають зобов'язання осіб у сфері цивільного права та встановлюють механізми відповідальності за їх порушення, в певному випадку це може бути законодавство, що регулює договірні відносини, правила користування майном, або інші аспекти цивільного життя.

Другий інструмент – це система цивільно-правової відповідальності, яка передбачає встановлення конкретних засобів компенсації за завдані шкоди. Зазвичай це охоплює механізми страхування, які дозволяють захистити сторони від непередбачуваних ризиків та забезпечити відшкодування шкоди в разі її виникнення.

Третій інструмент – це судова практика, що формується в результаті вирішення спорів, пов'язаних із цивільно-правовими відносинами. Судова практика не лише визначає стандарти визнання порушень та обсяг компенсації, але й впливає на формування прецедентів, які стають основою для подальших рішень.

Четвертий інструмент – це система альтернативного врегулювання спорів, яка передбачає можливість вирішення конфліктів безпосередньо сторонами або за допомогою посередника, такий механізм сприяє вирішенню суперечок з максимальним залученням сторін та мінімальними витратами часу та ресурсів.

П'ятий інструмент – це система просвітницької діяльності та інформаційної підтримки, спрямована на підвищення рівня правосвідомості громадян. Чим більше люди розуміють свої права та обов'язки, тим ефективніше може функціонувати система цивільної відповідальності.

Шостий інструмент – це система контролю та нагляду за виконанням цивільно-правових норм, яка забезпечує ефективне застосування визначених вимог й недопущення порушень з боку суб'єктів цивільних відносин. Такий контроль сприяє утриманню

сторін від порушення правових норм та забезпечує стабільність цивільного суспільства²⁹.

Інструменти правореалізації позитивної цивільної відповідальності широко використовуються в різних країнах й можуть варіюватися залежно від юридичної системи та культурних особливостей. Однак є кілька загальних тенденцій та інструментів, які можна виокремити у світовій практиці. Цивільні кодекси та законодавство грають важливу роль у визначенні прав та обов'язків сторін у цивільних відносинах, адже вони можуть містити положення про цивільну відповідальність та встановлювати правові засоби відшкодування шкоди.

Як ми вже відзначали, саме страхування цивільної відповідальності є ще одним важливим інструментом, який є сьогодні загально-прийнятим у світовій практиці, – фізичні та юридичні особи можуть укладати страхові поліси, щоб забезпечити себе фінансово у разі виникнення відповідальності за завдану шкоду.

Альтернативні методи врегулювання спорів, такі як медіація та арбітраж, також часто використовуються для вирішення цивільних справ, такі процеси можуть допомогти сторонам досягти домовленості без формального судового розгляду. Правові норми щодо цивільної відповідальності можуть бути визначені як національним, так і міжнародним рівнем, а угоди та конвенції можуть встановлювати стандарти та принципи, які регулюють цю сферу.

А прозорість та доступність інформації щодо правил і процедур цивільної відповідальності є важливими чинниками для забезпечення справедливості та дотримання прав, адже це допомагає громадянам та підприємствам розуміти свої права та обов'язки в цивільних відносинах.

4. Виклики та перспективи розвитку позитивної цивільної відповідальності

Розвиток позитивної цивільної відповідальності на міжнародному рівні визначається рядом ключових аспектів. По-перше, роль глобальних інституцій та організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, у формуванні міжнародних стандартів та рекомендацій, спрямованих на підтримку цивільної відповідальності, такі норми часто надають країнам загальні керівні принципи, спрямовані на захист прав людини та екології. По-друге, важливою складовою є розвиток міжнародної співпраці у сфері позитивної цивільної відповідальності,

²⁹ Kaufman M., Kaufman S. Education Law, Policy, and Practice: Cases and Materials. Aspen Publishing, 2022. P. 311.

тобто обмін досвідом, технологіями та найкращими практиками між країнами може сприяти удосконаленню систем управління ризиками та впровадженню сталих підходів до бізнесу та соціальної відповідальності.

По-третє, зростання ролі громадськості та неприбуткових організацій впливає на формування позитивного образу країн на міжнародній арені. Активна громадянська участь та нагляд за діяльністю урядів й корпорацій стимулюють впровадження відповідальних практик та підвищують рівень довіри соціуму ³⁰.

Розвиток позитивної цивільної відповідальності на міжнародному рівні є актуальною та складною задачею, яка вимагає уваги та зусиль спільноти країн. Перш за все, важливо визнати, що глобальні виклики, такі як зміни клімату, екологічні проблеми та бідність, потребують спільних зусиль для ефективного вирішення. На міжнародному рівні розвиток позитивної цивільної відповідальності сприяє формуванню міжнародних партнерств та обміну найкращими практиками між країнами. Взаємодія у цьому напрямку дозволяє об'єднувати зусилля та ресурси для вирішення загальних проблем, що стосуються всього світу. Ініціативи з підвищення цивільної відповідальності на міжнародному рівні сприяють створенню стандартів та регуляцій, які сприяють етичному бізнесу та соціальній відповідальності корпорацій, що допомагає зменшити негативний вплив бізнесу на навколишнє середовище та суспільство.

Важливо також підкреслити роль міжнародних організацій та урядів у сприянні позитивній цивільній відповідальності, – створення міжнародних форумів та механізмів співпраці сприяє обміну ідеями та ресурсами для розв'язання загальних завдань.

Ефективна комунікація та інформаційна прозорість також відіграють ключову роль у розвитку позитивної цивільної відповідальності, тобто сприяння доступу до інформації та облік власних дій допомагає виробленню відповідального підходу до проблем, що перетинають національні кордони. Загалом, розвиток позитивної цивільної відповідальності на міжнародному рівні вимагає інтегрованого підходу, який об'єднує зусилля країн, міжнародних організацій та громадянського суспільства для досягнення спільних цілей добробуту та сталого розвитку.

Розвиток позитивної цивільної відповідальності у сучасному суспільстві постає перед низкою викликів, які вимагають комплексного та інноваційного підходу. По-перше, із зростанням глобальних

³⁰ Černič J. L. *Corporate Accountability under Socio-Economic Rights (Transnational Law and Governance)*. Routledge. P. 84.

проблем, таких як зміна клімату та екологічні кризи, важливо стимулювати громадян до активної участі у розв'язанні цих проблем на рівні споживача, виробника та учасника громадського життя. Другий виклик полягає у формуванні свідомого споживацького підходу, що сприяє етичному виробництву та використанню ресурсів³¹. Підвищення рівня інформованості та освіти громадян стосовно соціальних, екологічних та етичних аспектів може зміцнити їхню позитивну цивільну відповідальність.

В рамках нашого дослідження, варто відзначити, що розвиток позитивної цивільної відповідальності проходить кілька етапів, враховуючи зміни у соціальних, економічних та культурних умовах суспільства, тому етапи можуть варіюватися, але загалом можна виділити основні:

– на першому етапі відбувається формування свідомості щодо важливості взаємодії та відповідальності у суспільстві й разом з цим люди осмислюють свої ролі та обов'язки у громадянському житті, розуміють вплив своїх дій на інших та на оточуюче середовище;

– формування норм та цінностей, – на даному етапі виникають загальновизнані норми та цінності, пов'язані з позитивною цивільною відповідальністю, тобто суспільство визначає, які дії вважаються прийнятними та підтримується загальною громадською думкою;

– легалізація та регулювання, етап на якому правова система визначає обов'язки та відповідальність громадян перед законом та одне перед одним. Закони та регуляції закріплюють відповідальність за шкоду, запроваджують санкції та стимулюють позитивну поведінку;

– етап на якому формуються інституції та органи, які відповідають за виконання та контроль за взаємодією суб'єктів у суспільстві, на якому може виникнути система сертифікації, експертизи та інших механізмів, що сприяють впровадженню позитивної цивільної відповідальності;

– етап на якому, здійснюється активна підтримка громадськості в реалізації цінностей позитивної відповідальності та паралельно функціонують освітні заходи та кампанії для поширення ідеї відповідальності та розуміння її значення;

– суспільство переходить до етапу інновацій, де акцент робиться на пошуку нових, більш ефективних методів реалізації позитивної

³¹ Борисова В. І. До проблеми цивільно-правової відповідальності юридичних осіб. *Проблеми цивільного права і процесу: Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна*. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. С. 24.

цивільної відповідальності, а сталість в цінностях та практиках відповідальності забезпечують сталий соціальний добробут³².

Відповідно, до вище відзначеного, варто зауважити, що однією з перспектив розвитку є залучення бізнесу до активного впровадження принципів соціальної відповідальності, адже підприємства, які враховують не лише економічний, але й соціальний та екологічний вплив своєї діяльності, можуть стати справжніми агентами позитивних змін у суспільстві.

Зокрема, розвиток технологій та впровадження інновацій можуть сприяти створенню інструментів, які полегшать громадянам відстеження та вплив на соціальний та екологічний внесок своїх дій. Все це вказує на те, що розвиток позитивної цивільної відповідальності має широкі перспективи та вимагає спільних зусиль громадян, бізнесу та влади для досягнення сталого розвитку суспільства.

Функціонування позитивної цивільної відповідальності в суспільстві важливий для забезпечення сталого розвитку, підтримки соціальної справедливості та покращення якості життя. Тому в рамках сучасності існує кілька викликів, які можуть сприяти розвитку. Міжнародні аналітики наголошують на освіті та інформаційній грамотності, тобто забезпечення доступу до якісної освіти та підвищення рівня інформаційної грамотності, популяризація цінностей цивільної відповідальності серед населення.

Варто пам'ятати про розвиток соціальної свідомості, мова йде про залучення громадян до обговорень та прийняття рішень на різних рівнях суспільства й поширення інформації про соціальні та екологічні проблеми. Разом з цим вагомим є стимулювання громадянської активності, тобто підтримка та заохочення ініціатив, спрямованих на вирішення соціальних проблем й розвиток громадянського суспільства та волонтерської діяльності.

Як ми вже відзначали, це безпосереднє залучення бізнесу через впровадження практик корпоративної соціальної відповідальності та стимулювання бізнес-спільноти до участі в проєктах з розвитку громадянської відповідальності.

Наприклад в США та ЄС є популярним створення правового фреймворку, тобто це постійна розробка та вдосконалення законодавства, що сприяє розвитку цивільної відповідальності й захист прав та свобод громадян, що діють у відповідальний спосіб. Окремо приділяється увага сприянню інноваціям та сталому розвитку й підтримці ініціатив, спрямованих на розвиток екологічно чистих

³² Durham W. C., , Martínez-Torrón J. Law, Religion, and Freedom: Conceptualizing a Common Right. Routledge. 2021. P. 91.

технологій та практик, заохочення діяльності, спрямованої на покращення якості життя громади.

Також світова спільнота акцентує на міжнародній співпраці, – обмін досвідом та кращими практиками між країнами у сфері цивільної відповідальності, – спільна робота над глобальними проблемами та викликами³³.

Перспективи розвитку позитивної цивільної відповідальності є важливими, оскільки світ стає все більше свідомим у ракурсі громадянської відповідальності у всіх сферах життя, тому науковці виокремлюють деякі ключові перспективи:

- розширення обсягу корпоративної соціальної відповідальності (CSR), – бізнеси продовжують усвідомлювати важливість відповідальної діяльності, що містить екологічні й соціальні аспекти та очікується зростання інтересу до розвитку проєктів, спрямованих на досягнення сталого розвитку;

- збільшення ролі технологій, тобто використання технологій для покращення прозорості та відстеження впливу ініціатив з цивільної відповідальності та розвиток цифрових інструментів для підвищення участі громадян та обміну інформацією;

- залучення громадян до прийняття рішень та вплив на процеси в суспільстві й разом з цим розвиток громадянських ініціатив та активних спроб вирішення соціальних проблем;

- зміцнення співпраці між країнами та міжнародними організаціями для вирішення глобальних проблем та спільна реалізація проєктів з розвитку, спрямованих на поліпшення умов життя;

- прийняття та удосконалення законодавства, спрямованого на стимулювання позитивної цивільної відповідальності та забезпечення правового захисту для громадських ініціатив та організацій, що діють у цьому напрямку;

- зміна культурних та соціальних стереотипів на користь позитивних цінностей та поширення у суспільстві ідеї відповідального споживання та екологічного стилю життя³⁴.

Такі перспективи свідчать про те, що позитивна цивільна відповідальність стає необхідною складовою сучасного розвитку, і її

³³ Herdegen M. *Gewissensfreiheit und Normativität des positiven Rechts (Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht)*. Springer. 2011. P. 45.

³⁴ Файер О. А. Проблемні питання визначення сутності цивільно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наукової конференції «Сьомі осінні юридичні читання»: У 4-х частинах. Частина третя: «Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес»*. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2008. С. 181.

роль надалі буде тільки зростати. Реалізація цих перспектив дозволить суспільству краще враховувати потреби теперішніх й майбутніх поколінь, зберігати природні ресурси та сприяти загальному покращенню якості життя³⁵.

Меган Пірсон, викладач із публічного права в Університеті Саутгемптона (Великобританія) відзначає, що позитивна цивільна відповідальність в США включає в себе ряд викликів й перспектив розвитку, які стосуються світової спільноти:

– екологічна відповідальність, – забруднення, зміна клімату та інші екологічні проблеми стають найбільш актуальними, тобто компанії та громадяни повинні працювати над зменшенням від’ємного впливу на навколишнє середовище;

– соціальна відповідальність, – різні питання, такі як рівень зайнятості, рівні зарплат, соціальна справедливість та доступ до освіти та охорони здоров’я, викликають потребу у сталому соціальному розвитку;

– етична відповідальність бізнесу, – запобігання корупції, етичне ведення бізнесу та дотримання високих стандартів ведення справ допомагають зберігати довіру споживачів та створюють стійку економіку;

– перспективи розвитку через інновації та технології, – використання новітніх технологій для розв’язання екологічних та соціальних проблем може допомогти покращити стан справ у різних галузях;

– глобальна співпраця, – світові проблеми вимагають глобальних рішень, тому співпраця між країнами, компаніями та громадянами може призвести до створення ефективних стратегій розв’язання проблем;

– соціальна активізація, – розвиток громадської свідомості та активізація громадян можуть призвести до поширення культури відповідальності та впливу на прийняття важливих рішень;

– законодавче регулювання, – впровадження та посилення законодавчих механізмів стосовно цивільної відповідальності може стати додатковим стимулом для бізнесу та громадян діяти відповідально;

³⁵ Суб’єкти цивільного права. За загальною редакцією академіка АПРн України Я. М. Шевченко. Х.: Харків юридичний, 2009. С. 251.

– розвиток освіти та інформаційної культури щодо цивільної відповідальності може призвести до збільшення усвідомленості та дотримання відповідальних підходів у всіх сферах суспільства ³⁶.

Дослідниця відзначає, що позитивна цивільна відповідальність стоїть перед важливими викликами, які виникають у зв'язку зі змінами в сучасному суспільстві та економіці. Зокрема, швидкий технологічний розвиток, глобалізація та соціальні зміни вносять нові аспекти і складнощі в розуміння та застосування позитивної цивільної відповідальності. До викликів можна віднести необхідність адаптації правових норм до сучасних реалій, а також забезпечення ефективного захисту прав індивідів та інтересів громади.

З урахуванням цих викликів, можливості розвитку позитивної цивільної відповідальності також визначаються здійснення реформ у законодавстві, сприяння усвідомленню громадянами їхніх прав і обов'язків, а також стимулювання бізнес-середовища до відповідальної поведінки можуть сприяти позитивному розвитку цивільної відповідальності. Також важливо надавати підтримку дослідженням та розвитку нових моделей взаємодії між громадянами, компаніями та державою для створення ефективних механізмів вирішення цивільно-правових питань у сучасному світі.

ВИСНОВКИ

Позитивна цивільна відповідальність, за своєю природою одна із видів відповідальності, залежно від галузевої власності та методу правового регулювання, вона поділяється на цивільно-правову, адміністративну, кримінальну.

Позитивна цивільна відповідальність є ключовим аспектом правореалізаційного процесу, спрямованого на забезпечення прав та інтересів громадян. Перш за все, вона визначається як здатність особи відповідати за свої дії та шкоду, завдану іншим, саме даний аспект цивільного суспільства виражає принцип взаємовідносин із загальною метою створення безпечного та справедливого середовища для всіх членів суспільства. Позитивна цивільна відповідальність базується на принципах справедливості та взаємовідносин й вона визначає стандарти поведінки та взаємин між особами, підкреслюючи важливість дотримання правил та взаєморозуміння. Такий аспект сприяє формуванню позитивного правового середовища, де права та обов'язки осіб взаємодіють для забезпечення гармонії та стабільності.

³⁶ Pearson M. Proportionality, Equality Laws, and Religion: Conflicts in England, Canada, and the USA. Routledge. P. 116.

Важливим аспектом позитивної цивільної відповідальності є відповідальне використання прав та свобод. Особа, яка розуміє свої обов'язки перед іншими членами суспільства, сприяє побудові позитивних міжособистісних відносин та виключає можливість конфліктів, своєю чергою це важливо для збереження гармонії в суспільстві та розвитку довіри між його учасниками.

Таким чином, позитивна цивільна відповідальність є важливим чинником правореалізаційного процесу, оскільки вона сприяє формуванню стійких цінностей справедливості та взаємодії й вона відображає не лише індивідуальний підхід до власних прав, але і відповідальність перед суспільством в цілому, тому цей аспект забезпечує розвиток правової культури та сприяє зміцненню демократичних цінностей у суспільстві.

Також, слід зазначити, що позитивна цивільна відповідальність – це комплексна категорія, що не цілком усталилася в сучасності, але системний метод вивчення сприяв виявленню взаємозв'язків між різними правовими елементами, що входять до її структури, та взаємозв'язок її з конституційно-правовою відповідальністю: її підставами, заходами, суб'єктами, інстанціями та механізмом реалізації. Адже конституційно-правову та позитивно цивільну відповідальність у певній інтерпретації можна розглядати як ціле та її частину, як сутність та форму прояву. У зв'язку з цим дуже важливо розглядати методологію позитивної цивільної відповідальності у її різних аспектах, за винятком тенденцій розвитку конституційно-правової відповідальності як соціального явища. Поєднання зазначених методів та методологій визначає звернення не лише до актуальних питань у методології наукових теорій та концепцій позитивної цивільної відповідальності, а й до питань теорії права, які мають міцні методологічні зв'язки з усіма його галузями та інститутами.

Отже, проаналізувавши наукові теорії та концепції поняття позитивна цивільна відповідальність, ми підкреслюємо, що теоретико-понятійний апарат використовується як об'єктивна основа методів наукового пізнання, реалізуючи свою теоретичну та методологічну функцію. Тому позитивна цивільна відповідальність – первинне, а ретроспективна – вторинне ставлення юридичної відповідальності. Перша є однією з передумов виникнення другого. Чим вище рівень відповідальності в активному сенсі, тим краще дотримуються норм суспільної поведінки й тим рідше має місце відповідальність у ретроспективному сенсі.

Позитивна цивільна відповідальність в сучасному суспільстві є неодмінною складовою правової системи та гарантує захист інтересів громадян та підприємств. Правореалізаційний аспект цієї

відповідальності визначається її роль у забезпеченні виконання та захисту прав та обов'язків у сфері цивільних відносин.

На першому етапі слід відзначити, що позитивна цивільна відповідальність відображає взаємодію суб'єктів цивільних правовідносин, стимулюючи їх діяльність та сприяючи вирішенню конфліктів, а це важливий аспект, який сприяє стабільності і порядку в цивільному суспільстві.

На другому етапі важливо відзначити, що позитивна цивільна відповідальність сприяє формуванню правової культури у суспільстві, саме через механізми відповідальності люди навчаються поважати права інших, дотримуватися закону та взаємодіяти відповідально.

На третьому етапі слід відзначити, що позитивна цивільна відповідальність сприяє розвитку економіки та підприємництва, через забезпечення відповідальності за вчинені дії стимулює бізнес-середовище, що сприяє ефективному функціонуванню економіки та забезпеченню конкурентоспроможності.

На кінцевому етапі, нашого дослідження варто зазначити, що позитивна цивільна відповідальність має ключове значення для правореалізації громадянського суспільства, адже вона є гарантом взаємодії та співпраці суб'єктів громадянського суспільства на основі правових норм і цінностей.

Отже, позитивна цивільна відповідальність, розглядаючи її правореалізаційний аспект, визначається як ключовий чинник забезпечення стабільності, правопорядку, розвитку економіки та формування правової культури в суспільстві.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене аналізу позитивної цивільної відповідальності з правореалізаційного аспекту. Проблематика вивчення полягає в нестабільності і розмаїтті судової практики, а також в неоднозначності нормативно-правового регулювання цього питання. Дослідження включає в себе аналіз доктринальних положень щодо визначення змісту та механізмів реалізації позитивної цивільної відповідальності. Результати дослідження розкривають ключові аспекти і принципи, які визначають правову природу цивільної відповідальності та впливають на її ефективну реалізацію в судовій практиці. Особлива увага приділяється взаємодії між законодавством та судовою практикою в контексті створення консистентної системи, спрямованої на підтримку прав й інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Дослідження виокремлює можливі шляхи подальшого вдосконалення законодавства та практики застосування позитивної цивільної відповідальності для забезпечення більш ефективного

захисту прав громадян та підприємств в умовах сучасного правового середовища.

Ключові слова: права відповідальність, право, позитивна цивільна відповідальність, цивільна відповідальність, правореалізаційний аспект, законодавство.

Література

1. Стефанчук М. О. Окремі питання здійснення і захисту суб'єктивних цивільних прав у корпоративних правовідносинах. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 130-134.

2. Ткачук А.Л. До питання про поняття вини як умови договірної відповідальності у проєкції України. *Актуальні проблеми держави та права*. 2000. Вип. 7. С. 132–137.

3. Schneid Thomas D. *Legal Liabilities in Safety and Loss Prevention: A Practical Guide*. Jones & Bartlett Learning, 2010. 466 p.

4. Henderson Jr. James A., Twerski Aaron D. *Products Liability: Problems and Process*. Aspen Publishing, 2021. 696 p.

5. Metivier A. *How To Learn And Memorize Legal Terminology*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016. 210 p.

6. Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг. Монографія. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка, 2006. 346 с.

7. Лук'янець Д. Про класифікаційні ознаки юридичної відповідальності. *Право України*. 1999. №7. С. 121-124.

8. Примак В. Визначення вини як умови цивільно-правової відповідальності. *Право України*. 2002. №10. С. 115-117.

9. Kelsen H. *The Pure Theory of Law*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 1967. URL: <https://plato.stanford.edu/Archives/Win2005/entries/lawphil-theory/>

10. Стефанчук Р.О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. К. : Науковий Світ, 2001. 306 с.

11. Бєрвено С. Загальні засади цивільної відповідальності за порушення договірної зобов'язання. *Юридична Україна*. 2006. № 5. С. 47-53.

12. Верховець А.А. Співвідношення цивільно-правових заходів оперативного впливу із заходами цивільно-правової відповідальності. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 1. С. 125-130.

13. MacKaay E. *History of Law and Economics*. Encyclopedia of Law and Economics. 2019. URL: <http://encyclo.findlaw.com/0200book.pdf>.

14. Marmor A. *Positive Law and Objective Values*. Oxford University Press, 2001. 200 p.

15. Treiger-Bar-Am K. Positive Freedom and the Law. Routledge. 2020. 227 p.
16. Юридичний словник-довідник. За ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Феміда, 1996. 696 с.
17. Duncan N. Positive Social Identity (Law, Ethics and Governance). Routledge. 2020. 252 p.
18. Канзафарова І.С. Теорія цивільно-правової відповідальності. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. О. : Астропринт, 2006. 261 с.
19. Ronel N., Segev D. Positive Criminology (Routledge Frontiers of Criminal Justice). Routledge. 2015. 356 p.
20. Кабальський Р. Господарсько-договірні зобов'язання: порушення та відповідальність. Х. : Фактор, 2008. 224 с.
21. Luhmann N., Albrow M. A Sociological Theory of Law. Routledge. 2016. 472 p.
22. Chesser B, David N., Zahra A. Consent, Stealthing and Desire-Based Contracting in the Criminal Law. Routledge. 2023. 146 p.
23. Watts J.H., Roberson C. Law and Society. Routledge. 2020. 352 p.
24. Ferri D., Cortese F. The EU Social Market Economy and the Law (Routledge Research in EU Law). Routledge. 2020. 320 p.
25. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти). Монографія. Мвнiстерство освіти і науки України. Одеська нац. юрид. акад. Одеса : Юрид. літ-ра, 2008. 360 с.
26. Шишка Р.Б. Цивільна відповідальність та цивільно-правова відповідальність. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 512-522.
27. Kaufman M., Kaufman S. Education Law, Policy, and Practice: Cases and Materials. Aspen Publishing. 2022. 999 p.
28. Černiĭ J. L. Corporate Accountability under Socio-Economic Rights (Transnational Law and Governance). Routledge. 294 p.
29. Борисова В. І. До проблеми цивільно-правової відповідальності юридичних осіб. *Проблеми цивільного права і процесу: Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна*. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. С. 23-26.
30. Durham W. C., Martínez-Torrón J. Law, Religion, and Freedom: Conceptualizing a Common Right. Routledge. 2021. 318 p.
31. Herdegen M. Gewissensfreiheit und Normativität des positiven Rechts (Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht). Springer. 2011. 345 p.
32. Файєр О. А. Проблемні питання визначення сутності цивільно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми юридичної*

науки: *Збірник тез міжнародної наукової конференції «Сьомі осінні юридичні читання»: У 4-х частинах. Частина третя: «Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес».* Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2008. С. 181-183.

33. Суб'єкти цивільного права. За загальною редакцією академіка АПрН України Я. М. Шевченко. Х.: Харків юридичний, 2009. 632 с.

34. Pearson M. Proportionality, Equality Laws, and Religion: Conflicts in England, Canada, and the USA. Routledge. 216 p.

35. Заїка Ю. О., Скрипник В. Л. Право на житло і пряма дія норм Конституції. Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку : монографія / за заг. ред. В. Л. Скрипника ; МОН України, Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. Харків : Право, 2023. С.128–143. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669985255.7>.

Information about the author:

Volodymyr L. Skrypnyk,

Doctor of Law, Professor,

Head of the Fundamental and Branch Legal Sciences Department

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

20, University Street, Kremenchuk, 39600, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-8618-1807>